

HIŠNI ARHIVI GORNJESAVSKE DOLINE

Zgodovinski razvoj Gornjesavske doline je bil pogojen z njenimi naravnimi in geografskimi danostmi. Narava je s svojo neizprosno dajala takt vsakodnevnu življenju. Prebivalstvo se je v vseh stoletjih, odkar je dolina poseljena, bilo prisiljeno uklanjati njeni moči, se ji neprenehoma prilagajati in za svoje preživetje izkoriščati vsako še tako majhno možnost, ki jim jo je narava ponudila. Valvasor je konec 17. stoletja dolino opisoval kot ozko, pogreznjeno med Snežno gorovje, kjer v zimskih mesecih skoraj ne srečamo sonca. Njegovi opisi, ki jih najdemo na več mestih v Slavi vojvodine Kranjske, so skopi in kratki, saj – kot se je sam izrazil – bi opisovanje doline pri bralcu zbudilo več nejevolje kot apetita in želje. Tudi tekstualni del vojaških kart iz konca 18. stoletja ali cenilni operati posameznih katastrskih občin, ki so nastajali v tridesetih letih 19. stoletja kot sestavni del franciscejskega katastra, nam življenja v dolini ne rišejo z bistveno drugačnimi potezami. Razen z lepoto ni bila narava v Dolini nikoli razsipna s svojimi darovi.

Pomemben faktor v družbenem razvoju doline je odigrala tudi oddaljenost od središč politične oblasti ter odmaknjenost od najpomembnejših prometnih povezav Furlanije in Kranjske s Koroško in ostalimi deželami. Transportna komunikacija po dolini je bila vedno sekundarnega pomena in je v prvi vrsti služila lokalnemu prebivalstvu. Glavna

komunikacijska žila iz Furlanije na Koroško, ki je že v antiki potekala po sosednji Kanalski dolini, je Gornjesavsko dolino zgolj oplazila, iz kranjske prestolnice pa je glavna pot proti Koroški vodila preko Ljubelja in ne preko Korenskega sedla. Ta odmaknjenost je bila istočasno prekletstvo in blagoslov. Če se včasih na prvi pogled zdi, da se je takih zapostavljenih krajev razvoj raje izogibal in so tehnične in družbene novotarije stežka našle pot do ljudi, pa se je v burnih časi »božja pozabljenost« izkazala kot velika prednost. Vojne, spopadi, družbeni prevrati, revolucije in nasilje so take kraje manj prizadeli. Tudi tu so se sicer rojevale tragične zgodbe, ki so zaznamovale posameznike in njihove družine, toda zdi se, da so bili v odročnih krajih udarci zgodovine manj dosledni in manj natančni kot kje drugje. To sicer ne pomeni, da Gornjesavska dolina nima preteklosti. Ravno obratno! Mogoče njena zgodovina ni bila tako burna in krvava kot kje drugje, toda njena knjiga spominov je ravno tako polna. Edina razlika je v tem, da so poteze, s katerimi je zapisan ta spomin, drugačne ter včasih težje čitljive. Toda črnilo, s katerim so izrisane, je temno in neizbrisljivo.

Zapisi o Gornjesavski dolini se začnejo množiti v 19. stoletju. Vezani so na bolj ali manj natančne opise različnih popotovanj po Evropi, od štiridesetih let 19. stoletja naprej pa se jim pridružijo še zapisi v različnih turističnih vodnikih. Toda ti zapisi se bolj

kot s preteklostjo ukvarjajo z naravnimi lepotami doline. Najznamenitejši so dnevniški zapisi Humphryja Davyja ter njegovega spremljevalca Johana Jamesa Tobina iz 1828 in 1829. Različne tekste o popotovanjih po Kranjskem je leta 1848 izdal tudi kasnejši ljubljanski župan Heinrich Etbin Costa. Med turističnimi vodniki izstopata dve klasični izdaji. Anglosaški svet je z Gornjesavsko dolino prvi seznanjal Murrayjev *A Handbook for Travellers in Southern Germany* iz 1837, nemškemu govornemu področju pa je bil na voljo Baedekerjev *Handbuch für Reisende in Deutschland und dem Oesterreichischen Kaiserstaat* iz 1842.¹

Za prvi poskus prikaza preteklosti doline lahko štejemo objavo kranjskogorskega župnika Simona Vilfana. Sredi 19. stoletja je Vilfan za glasilo Zgodovinskega društva za Kranjsko pripravil krajši topografski in zgodovinski oris Doline.² Njegova zgodovinska vrednost je po današnjih merilih majhna, dragocen pa je zaradi avtorjevega sklicevanja na ljudsko izročilo in zgodovinski spomin takratnega prebivalstva.³ Na kvalitetnejša besedila je bilo potrebno počakati kar nekaj desetletij. Leta 1931 je takratna kranjskogorska učiteljica Ivica Rupnik v propagandnem almanahu o Gorenjski objavila obsežnejši zapis o zgodovini Kranjske Gore

in njene okolice.⁴ Pri pisanju se je že naslanjala na Kosovo Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku ter pri tem tudi nekritično sledila Kosovim napačnim interpretacijam historičnih toponimov. Posledično je najstarejšo omembo Kranjske Gore napačno postavljala že v 11. stoletje. Bogato gradivo o Ratečah je zbral takratni rateški župnik Josip Lavtižar ter ga zaokrožil v svoji Rateški kroniki. Prvi del je nastal že leta 1918, kasneje pa je Lavtižar svoje zapiske skrbno dopolnjeval vse do upokojitve 1939.⁵ Med obema vojnama je zgodovinsko gradivo za Podkoren ter kranjskogorsko župnijo vestno zbiral tudi takratni stolni kanonik in korenški rojak Josip Volc. Knjižico o preteklosti Podkorena mu je uspelo objaviti leta 1938,⁶ njegove načrte za zgodovino kranjskogorske fare pa je prekrizala druga svetovna vojna. Kronika fare, ki jo je zaključil maja 1947, je sprva ostala zgolj v rokopisu, objavljena pa je bila šele 1992.⁷ V petdesetih letih prejšnjega stoletja so luč sveta zagledale tri pomembne študije. Zaradi njihovih ugotovitev jih velja posebej izpostaviti. Pavle Blaznik je v okviru svojih raziskav o škofjeloškem gospostvu freisinških škofov pisal tudi o županiji Dovje.⁸ Ivan Grafenauer je odstiral ozadje nastanka

1 Mlinar, V senci gora. Oblikovanje Gornjesavske doline kot turistične destinacije. Triglav 240. Ljubljana, 2018, str. 181–182.

2 Vilfan, Einige geschichtliche Notizen über das Kronauer Thal in Kronlande Krain. Mittheilungen des historischen Vereins für Krain 4, 1849, str. 41–44 in 5, 1850, str. 3–4.

3 Slovenski prevod v Simon Vilfan, Spis o kranjskogorski dolini, Jesenice, 2014. Prevod je sicer narejen po Vilfanovem rokopisu, ki ga hranijo v Nadškofijskem arhivu v Ljubljani, vendar se objava v Mittheilungen v nekaterih delih bistveno razlikuje od rokopisne predloge.

4 Rupnik, Zgodovina Kranjske gore in okoliša, Gorenjska – letoviška, industrijska, trgovska, obrtna. Novo Mesto, 1931, str. 170–174.

5 Rokopis je za tisk pripravil Marko Benedik. Prim. Lavtižar, Rateška kronika Josipa Lavtižarja, Kranjska Gora, 1998

6 Volc, Podkoren. Črtice iz preteklosti vasi in gorenjske Doline. Ljubljana, 1938.

7 Na Volčev rokopis hranjenem v župnijskem arhivu v Kranjski Gori se je sklicevalo več starejših avtorjev, objavljen pa je bil šele v Černetovi knjigi Borovška vas. Prim. Černe, Borovška vas. Monografija o Kranjski Gori. Kranjska Gora, 1992, str. 27–59.

8 Blaznik, Freisinška županija Dovje. Zgodovinski časopis 9 (1955), str. 7–25.

enega izmed najstarejših pisnih spomenikov slovenskega jezika, ki se je ohranil v Celovškem oz. Rateškem rokopisu.⁹ Tine Logar se je posvetil dialektološki sliki Gornjesavske doline.¹⁰ Vsi trije avtorji so v svojih razpravah pritegnili novo do tedaj nepoznano gradivo ter bistveno pripomogli k poznavanju zgodnejših stoletij preteklosti Gornjesavske doline. Kasneje se jim je pridružila še razprava o kolonizaciji.¹¹

Dokončen zagon so domoznanske študije doživele v zadnjem desetletju prejšnjega stoletja. Poleg Zavoda za kulturno dediščino, ki je izdal kulturnozgodovinske vodnike tako za Kranjsko Goro,¹² Rateče,¹³ kot za Mojstrano,¹⁴ so bili aktivni tudi ljubiteljski zgodovinarji. O preteklosti Dovjega je pisal France Voga,¹⁵ Marko in Metod Benedik pa sta ob njeni šeststoletnici pripravila kratek zgodovinski razvoj župnije Kranjska Gora.¹⁶

9 Grafenauer, Celovski rokopis iz Rateč, podružnice beljaške prafare pri Mariji na Zilji. Razprave. Razred za filološke in literarne vede 3 (1958), str. 1–62.

10 Logar, Dialektološke študije. Slavistična revija 5–7 (1954), str. 144–168. O dialektu Gornjesavske doline v prvem podpoglavju z naslovom Dialektična podoba zgornje Savske doline na str. 145–149.

11 Mlinar, Slepo črevo Kranjske. Prispevek h kolonizacijski zgodovini Gornjesavske doline. Zgodovinski časopis 59, št. 3–4 (2005), str. 333–340.

12 Novak, Kranjska Gora z okolico. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 143. Maribor, 1988.

13 Petrič, Rateče. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 173. Maribor, 1990.

14 Lukan Klavžar in dr., Mojstrana. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 203. Ljubljana, 2003.

15 Voga, Spomini na Dovje, Jesenice, 1988. Ponatista sta izšla še 1990 in 2009.

16 Benedik, Kranjska Gora: 600 let župnije: 1390–1990. Kranjska Gora, 1990. Nekoliko predelano besedilo je bilo objavljeno v Benedik, Župnija Kranjska Gora. Ob 500-letnici cerkve Marijinega vnebovzeta v Kranjski Gori. Kranjska Gora, 2010, str. 5–40. Marko Benedik je kasneje izdal še več knjig in besedil vezanih na delo Josipa Lavtizarja ter med drugim za objavo pripravil že omenjeno Lavtizarjevo Rateško kroniko.

Plodna sta bila zlasti Vid Černe ter Stanko Košir. V svoji monografiji o Borovski vasi je Černe objavil tako besedilo Ivica Rupnik kot Josipa Volca ter ju nadgradil zlasti s podatki iz družbenega življenja v prvi polovici 20. stoletja.¹⁷ V kasnejših letih je izdal še pet knjig ter s spominsko literarnimi in poljudno zgodovinskimi besedili postopoma dopolnil podatke iz svoje prve knjige še za drugo polovico 20. stoletja.¹⁸ Košir je pisal zlasti o polpretekli zgodovini Gozda - Martuljka ter o njegovem etnološkem in jezikoslovnem izročilu.¹⁹ Začetke smučanja v Gornjesavski dolini je raziskoval Anton Smolej.²⁰ Monografskih predstavitev so bili deležni tudi nekateri sakralni objekti. Pokopališko cerkev sv. Tomaža v Ratečah je obdelal Franci Petrič,²¹ cerkev Marijinega vnebovzeta v Kranjski Gori pa je orisala umetnostna zgodovinarica Nika Leben.²² O razvoju, vlogi turizma ter splošnem zgodovinskem razvoju se je pisalo ob okroglih obletnicah tako turističnega društva v Mojstrani²³ kot tudi v Kranjski Gori.²⁴ Podobno so različna prostovoljna in ljubiteljska društva ter službe ob jubilejih svojega delovanja objavila vrsto spominskih zbornikov,

17 Černe, Borovška vas. Monografija o Kranjski Gori. Kranjska Gora, 1992.

18 Dragoceni so zlasti njegovi spomini na medvojno dogajanje. Prim. Černe, Kranjska Gora včeraj, danes, jutri: in še nekaj. Kranjska Gora, 2015.

19 Košir, Rutarška pomnjenja, Kranjska Gora, 1994. Omenjeni knjigi je sledilo še 14 vsebinsko sorodnik knjig.

20 Smolej, Začetki smučanja v Gornjesavski dolini, Kranjska Gora, 1995.

21 Petrič, Cerkev sv. Tomaža v Ratečah, Ljubljana, 2001.

22 Leben, Umetnostno zgodovinski oris cerkve Marijinega vnebovzeta v Kranjski Gori. Ob 500-letnici cerkve Marijinega vnebovzeta v Kranjski Gori. Kranjska Gora, 2010, str. 41–63.

23 Voga, Mojstrana. Njen nastanek, razvoj in turizem. Dovje, 2007.

24 Mlinar, Od romarja do sodobnega turista. Kratka zgodovina turizma v Kranjski Gori. Jesenice, 2014.

ki s svojimi memorialnimi pričevanji z leti zgolj pridobivajo na svoji vrednosti.²⁵ Od tematskih zbornikov velja izpostaviti zlasti dva. Novejše ugotovitve s področja arheologije, starejših zgodovinskih obdobj ter šolstva prinaša zbornik z naslovom *Med Julijci in Karavankami*,²⁶ nekatere teme iz starejše zgodovine pa so obdelali različni avtorji tudi v tematski številki *Kronike*, posvečeni *Zgornji Gorenjski*.²⁷

Temu obsežnemu seznamu objavljenih monografij in razprav o preteklosti Gornjesavske doline velja dodati tudi tiste prispevke, ki izstopajo zaradi vrste gradiva, iz katerega so črpali. Prenekateri domačija v Dolini namreč še vedno razpolaga z bolj ali manj bogatim hišnim arhivom. Objavljena sta bila vsaj dva delna popisa arhivov. Arhiv Keklove domačije iz Rateč je popisala Magda Petrič,²⁸ dokumente iz arhiva korenške domačije pri Načelniku pa je obdelal Boris Golec.²⁹ V knjižici o Hlebanjevem rodu je bil natančno izčrpan tudi rodbinski arhiv Hlebanjeve domačije iz Srednjega Vrha.³⁰ Žal ostajajo transkripcije in prevodi dokumentov iz omenjenega arhiva, ki jih je pripravil Franc Černe, zgolj v tipkopisu. Dosedanje raziskave in objave dajejo slutiti, da se še marsikje

skrivajo dragoceni dokumenti.³¹ Po obsegu so hišni arhivi lahko zelo različni. Načelnikova domačija hrani nekaj deset listin, v arhivu Keklove domačije pa je ohranjenih blizu sto dokumentov, ki so bili skrbno varovani v omarici z letnico 1852. Čeprav glavnino arhivalij predstavlja dokumentacija iz 19. stoletja, lahko med njimi najdemo tudi listine, ki segajo vse do 16. stoletja.

Ohranjeno gradivo kliče po poglobljeni raziskavi o hišnih arhivih domačij v Gornjesavski dolini. Taka raziskava bi morala obsegati natančnejše evidentiranje gradiva, njegovo varnostno fotografiranje ter natančno znanstveno analizo. Zgolj na ta način bi lahko ovrednotili dejanski pomen gradiva. Posamezni dokumenti različnih provenienc dobijo namreč pravo vrednost šele takrat, ko so postavljeni v korelacijo s preostalim ohranjenim gradivom ter so interpretirani v kontekstu širšega zgodovinskega razvoja. Takrat pokažejo vso svojo izpovedno moč.

Pričujoča publikacija o Srednjem vrhu in njenih domačijah se tako kaže kot dragocen kamenček v mozaiku domoznanske literature. Ohranja naše vedenje o preteklosti Doline ter ga dopolnjuje z novimi spoznanji in pričevanji. In to je njena največja vrednost!

25 Zlasti gre za spominske zbornike različnih planinskih društev in gorske reševalne službe, gasilskih društev ter lovskih družin.

26 Mlinar (ur.), *Med Julijci in Karavankami*. Zgodovinske in naravne podobe Gornjesavske doline. Jesenice, 2011.

27 Preinfalk (ur.), *Iz zgodovine Zgornje Gorenjske*. Kronika 64, št.3 (2016).

28 Petrič, *Iz ohranjenega hišnega arhiva pri Keklu v Ratečah*. Kronika 29 (1981), str. 20–27.

29 Golec, *Načelnikov hišni arhiv v Podkorenu*. Kronika 38, (1990), str. 7–19.

30 Hlebanja, *Hlebanjev rod skozi stoletja v Srednjem vrhu*. Ljubljana, 2006.

31 V Zgodovinskem arhivu Ljubljana, enota Kranj, sta hranjena vsaj dva fonda, ki vsebujeta arhivsko gradivo različnih domačij iz Gornjesavske doline. Pocarjev hišni arhiv (ZAL JES/84 Pocarjeva domačija) je ob urejanju domačije zbral Vladimir Knific, v zapuščini kranjskogorskega zdravnika Volbenka (ZAL JES/69 Zbirni fond) pa so hranjeni dokumenti različnih kranjskogorskih domačij. V pričujoči publikaciji se omenja tudi arhiv Smolejeve domačije iz Srednjega Vrha.